

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А. Декоративно прикладне мистецтво / Є.А. Антонович., Р.В.Захарчук-Чугай., М.Є. Станкевич. – Львів: Світоч. – 1993. – 272 с.
2. Бодревич-Буць О. Народне будівництво Західного Поділля / О.М. Бодревич-Буць – Львів : Архів МНАП. – 1978. – С.114.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай – К.:АВПТ «Оберіг», 694 с.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В.Давидюк–Луцьк: Вежа, 1997. – 296 с.
5. Давидюк В. Нове життя старих традицій: Традиційна Українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Бе- регіня» / За ред. проф. В. Давидюка. – Луцьк : ПВД«Твердиня», 2007 – 532 с.
6. Гпатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. У кн.: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / В. Гпатюк/– К., 1992. – С. 385.
7. Данилюк А. Наукові записки. Випуск I / А. Данилюк. – Львів, 1998. – С. 33.
8. Данилюк А. Наукові записки. Випуск II / А. Данилюк., Є. Амбіцька., Т.Андрієвська. – Львів, 2008. – С.141.
9. Кондратович О. Весілля на Поліссі. Народні звичаї та обряди / О.П. Кондратович. – Луцьк, ВОРВП «Надстир'я», 1996. – 112 с.
10. Крип'якевич І. Історія української культури / [В.Радзикович., М.Голубцем., С.Чернецьким, В.Барвінським.] ; за загал. ред. І.Крип'якевич. – [3-тє вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 2000. – 656 с.
11. Охріменко Г. Населення Волині в праісторичні часи. Розвиток матеріальної та духовної культури / Г.В.Охріменко. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2004. – 250 с.
12. Охріменко Г. Нариси культури давньої Волині / Г.В.Охріменко. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – 600 с.
13. Хмільовський О. Вступ у дизайн. Основи проектування систем життя. Цикл «Образотворення». Курс лекцій. / О.Хмільовський – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 208 с.
14. Шкода М. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу. / М. Шкода. Донецьк: ТОВ ВКФ«БАО», 2008. – 544 с.:іл.
15. Шухевич В. Гуцульщина Ч. IV. – Львів. – С. 250.
16. Шухевич В. Гуцульщина – Львів. – С. 258-259.
17. Польові матеріали експедиції Музею народної архітектури та побуту у Львові. 992-1994 рр. – Архів МНАПІ.

Олександр Босий
(Київ, Україна)

ОБРЯДОВІ ФУНКЦІЇ РУШНИКІВ У ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Сімейні звичаї й обряди становлять вагомий підрозділ традиційно-побутової культури українців. Багатство архаїчних елементів і локальних варіантів засвідчує давнину походження народної сімейно-побутової обрядовості, її популярність і стійкість. Зокрема, у звичаях і віруваннях пов'язаних зі смертю людини, простежується нашарування елементів різних часів і культурних рівнів: архаїчні язичницькі уявлення про смерть, загробне життя і вплив покійників на живих поєдналися з пізнішими християнськими, утворивши складний смислово-емоційний комплекс. У ньому виділяються три цикли: 1-й – пов'язаний з актом смерті; 2-й – з похоронами; 3-й – поминальнiзвичаїта обряди. Традиційно поминають померлого на 9 і 40 день, через рік, та під час поминальнихднів, зокрема в першу неділю після Великодня (Провідну)

відвідування ммогил родичів. Більшість народних поховально-поминальних обрядів і звичаїв українців зберегли у своїй основі дуже давні вірування й уявлення про потойбічний світ та існування зв'язків і взаємодії померлих з живими нащадками. Тому ці обряди й спрямовані на забезпечення благополуччя душі на «тому світі», «у царстві небесному», а також на охорону живих від шкідливого впливу мерця. Сьогодні вони практично втратили своє первісне магічно-ритуальне осмислення і вживаються переважно в атрибутивному, знаковому значенні як необхідність дотримання звичаю, традиції, уваги, пошани й любові до померлої людини.

У радянські часи традиційні поховально-поминальні обряди заборонялась і викорінювалася, а в роки Голодомору та репресій (син «ворога народу») взагалі були виключена із життєвої сфери, що призвело до втрати українцями цілого пласту історико-культурної пам'яті. Тому дослідження цієї сфери є актуальним, адже дає цінний матеріал для істориків, етнологів, психологів. Важливими для нас є записи зроблені у кінці ХІХ-на початку ХХ ст. етнографами П. Чубинським, Ф. Вовком, В. Ястребовим, а пізніше О. Воропаєм, С. Килимником. а також дослідження сучасних етнологів: О. Боряк, Г. Захарченко, В. Сушко та ін.

У контексті актуальності цієї теми й для сучасників, розглянемо і узагальнимо деякі найголовніші функції та мотивації використання традиційного рушника у поховальній та поминальній обрядовості, які були зафіксовані автором за останні два десятиліття в численних етнографічних експедиціях в Україні.

Серед різноманітної атрибутики поховально-поминальної обрядовості в українців найголовнішими завжди були і є рушники. Це вироби як народного ремесла для використання в побуті, так і унікальні твори мистецтва, котрі належать як минулому, так і сучасному. З найдавніших часів рушник присутній у обрядах, що супроводжують людину у найважливіших і переломних етапах її життєвого шляху – там де святкують родини, весілля чи коли хоронять. Тож він не випадково сприймається як символ людського щастя й дорога людського життя: батьки дають його своїм дітям, коли вони вирушають у дорогу власного життя. А старші люди за звичаєм – заздалегідь готують рушники та вбрання собі «на смерть». Подекуди такі рушники виготовляла одна жінка на все село.

Універсальність рушникової тканини дозволяла використовувати його в різноманітних ролях: як річ утилітарну та знаково-обрядову, декоративну. У звичаєво-обрядовій сфері рушник міг перетворитися на ритуальний пояс, перев'язь, головний убір, покров, підножник, лікувальний засіб та ін. Відтак у всіх найважливіших життєвих обставинах людини – від народження і до смерті, він виступав родовим оберегом і символом роду.

У дні поминання померлих предків, які завершують цикл Великодніх свят, їх нащадки приходять до рідних могил. Упорядковують їх, висаджують квіти, прикрашають хрести рушниками і виконують узвичаєні традицією обряди, недотримання яких вважалося провиною перед померлим і осуджувалося людьми.

У Центральній Україні у разі смерті людини у сім'ї на воротах садиби зав'язують рушник або хустку як інформативно-комунікативний знак. Це означає, що у дворі є покійник», а сам вузол за народними віруваннями захищає двір від пануючих навколо сил смерті, тобто виступає магічним оберегом «щоб Смерть інших з двору не забрала». Селяни вірять, що цей рушник «вбирає пам'ять за померлим». Родичі мають зняти рушник з воріт відразу після виносу тіла небіжчика з двору «інакше чужі люди можуть забрати, і ним наслати порчу на всю сім'ю». Цей рушник після похорону родичі мають прив'язати до крокви на горищі хати. Інколи в нього зав'язують ще й білизну померлого, що є своєрідним оберегом хати від усякого зла: від хвороб, нашествия гризунів тощо.

Спеціальним рушником останнім часом миють і витирають небіжчика. Така символічна дія передбачає дотримання ритуальної чистоти померлого в його

останньому земному переходу ритуалі: «щоб чистим ішов на «той» світ». Проте ця дія є лише залишком давнішого переходного ритуалу, коли померлого мали обов'язково занурити у воду, щоб він міг змінити свій соціальний статус «живої людини» і стати повноцінним «правильним» духом-предком, який допомагає своєму родові (а не переслідує родичів – як самогубці чи утопленики). Лише тоді його душа втілюється у новонароджених внуків, яких в Україні традиційно і називали іменами дідів. Як відомо, обов'язкове занурення у воду для зміни соціального статусу немовля із «дикого» природного стану до повноправного члена роду було необхідним у ритуалі його узаконення в статусі повноцінної людини у давнину, а пізніше і при хрещенні (лише тоді дитя отримувало імя, перший одяг (крижмо), хрещених батьків, прилучалось до релігійної конфесії).

На Поліссі ще недавно перед весіллям свахи занурювали молоду дівчину у діжку з водою, щоб вона символічно «вмерла» у статусі незаміжньої дівчини для своїх колишніх подруг по вечорницям, і «народилась» у статусі заміжньої жінки з новими правами та прилучилася до дорослої жіночої громади села.

Повсюдно в Україні збереглося стійке вірування, що рушник яким миють і витирають небіжчика є магічно небезпечним, тому його відносять на річку й пускають за водою, або ж закопують у місці «де люди і худоба не ходять». При цьому ще й кладуть його у горщик, який накривають соломною і шматком тканини (традиційний сітка-оберіг), а зверху присипають землею. Рушник вивішують над дверима, якочиснийзасібвнутрішнього простору кімнати, де лежить небіжчик.

Рушником, хусткою чи будь-якою тканиною (як сіткою-оберегом) завішують дзеркала в хаті, де є померлий, щоб закрити відкритий тимчасово вхід-канал між «цим» і «тим» світом, «щоб не пропустити Смерть в хату» та «щоб Смерть інших із сім'ї не забрала». Цей самий звичай, але з ширшими значеннями бачимо і при народженні дитини: це завішування дзеркал полотном та рядном місця, де лежить дитина, оскільки існувала заборона показувати її односельцям до хрещення, заборона вдягати до хрещення на дитину новий одяг, померлих до хрещення дітей ховали не на кладовищі, а у окремому місці чи «під тином – де люди не ходять». Це пояснюється тим, що дитина до свого офіційного узаконення в соціумі (пізніше хрещення) вважалась магічно небезпечною, оскільки за міфологічними уявленнями її душа приходить у цей світ з іншого «того» світу, де панують хвороби і сама смерть. Не випадково говорили, що «у породіллі до 40-днів могила відкрита», а рушник як традиційну сакральну жертву мати дарувала бабі-повитусі.

Передчасно померлому нежонатому хлопцеві (чи дівчині) проводять весільні ритуали під час похорон (ніби вдогонку на цьому світу). Так рушник пов'язують на руку померлому, інший стелять під ноги в домовину одягають перстень з воску, чіпляють квітку, біля голови кладуть іконку з маленьким рушничком – це все «щоб вінчаним на «той» світ ішов». Померлому нежонатому хлопцеві пов'язують на шию ще й короткий рушник як «вінчальну хустку». У цих діях реалізована віра в те, що невчасно померлий може порушити кругообіг «життєвої сили» в природі, оскільки українці вірили, що душі онуків – це втілені душі їх дідів.

Інкони рушник вкладають у руки покійному «як оберіг для душі при переході в іншийсвіт», а також, як інформаційно-комунікативний знак – символ українського роду, щоб померлі предки признали за свого на «тім» світі.

Рушником або полотном застеляють дно домовини. Тканина в даному випадку виступає як символічна сітка-оберіг. З метою дотримання ритуальної чистоти рушником застеляють кришку домовини, а тоді кладутьхліб і сіль.

Рушниками-оберегами або хусточками перев'язують ліву руку активних учасників поховального обряду, зокрема, тих, які найближче знаходяться до межі світу живих і мертвих (ті хто несе труну, вінки, хреста, корогви, віко й домовину). Вони залишаються учасникам процесії. Копачам також дають хустки чи рушники. Нікому з

тих, хто допомагає на похороні, не платять грішми.

Рушники-обереги здавна прив'язували до дуги коня (нині до дзеркала машини), якими везуть домовину на кладовище, а також до хреста, до вінків та накладають на ікони як магичний відгінний засіб від пануючих довкола сил смерті у час проведення поховального обряду.

Рушник стелять під ноги поховальній процесії на воротах двору, на перехрестях доріг, перед входом на кладовище. Тут рушник виступає як засіб магичного очищення і захисту учасників від небезпечної стихії сил смерті на певних етапах символічного шляху поховальної процесії у напрямку до потойбічного світу (на кладовище). Цей рушник-підножник вважається лікувальним засобом, оскільки за віруваннями умертвляє й хвороби. У того, хто стане під час обряду на нього «голова ніколи не буде боліти».

Домовину в яму опускають на довгих рушниках (пізніше на мотузках, поясах) які символізують «шлях на «той світ». У південних слов'ян існує цікавий звичай, коли один кінець рушника прибивають до домовини, а інший прив'язують до основихреста – а потім засипають яму. Цей ритуал моделює дорогу із світу мертвих у світ живих, і дає можливість душі померлого повернутись до кола родичів, які відвідують могилу поминальні дні.

Після опускання домовини в яму довгі рушники часом розрізають на шматки і роздають копачам. Цей ритуал символізує ідею розриву всіх зв'язків між «цим» і «тим» світом та частково присутній мотив жертви-дару за виконану роботу. Подекуди на Поліссі виготовлені для цього довгі «обиденні» рушники (виткані в особливих умовах жінками за одну ніч) зберігають в церкві.

Після повернення з кладовища учасники поховальної процесії біля воріт двору з метою магичного очищення від всякої скверни та контактів із світом мертвих перед поминальним обідом обов'язково миють руки і витирають спеціальним рушником, забезпечуючи таким чином вимогу дотримання ритуальної чистоти. За віруваннями цей рушник вбирає в себе «смертну інфекцію», принесену з кладовища.

Рушник вивішують у кімнаті на кілку біля вікна, де лежав небіжчик, там на ньому до 40-ка днів «душа померлого відпочиває» і «ним душа втирається». В поминальні дні рушник вивішують одним кінцем за вікно (маркер межі між світом живих і мертвих), а на інший край кладуть ритуальну їжу для душі померлого.

На 3-й, 9-й, 40-й день після поховання, а також через рік провідують покійних, розкладають на могилах рушники з поминальними стравами. Ці рушники не забирають – вони лишаються на могилі, поки не зотліють. Зняти рушник з хреста на цвинтарі або при дорозі вважається за тяжкий гріх.

Рушники вивішують біля вікон у всі визначені календарем дні поминання померлих родичів – у поминальний день після Великодня, на русальний тиждень, та дні поминок – весняні, літні, осінні та зимові Діди.

На Поліссі та в Карпатах зберігся до наших днів звичай вішати рушник на хрест у поминальні дні. Подекуди в ці дні поминальні рушники вивішують на деревах, що ростуть поблизу могили. Рушник тут виступає як знак-оберіг і як «культурна» жертва-дар духам предків.

На Буковині в поминальні дні рушником покривають могильний пагорб, освячуючи його таким чином «Божою осанною». Вірили, що цей рушник має лікувальну силу «умертвляти» хвороби, зокрема, заспокоює ревматичні болі.

Спеціально вишиті поминальні рушники у дні поминок розстеляли на підвіконнях, так, щоб край рушника звисав за відкрите вікно (у «той» світ) – вірили, що на 40-й день душа померлого вмивається росою біля свого будинку і втирається цим рушником, після чого остаточно відправляється в Ірій (Рай), де спочивають всі душі померлих. Цей рушник вишивали скромно, вузькою смугою по краю, білими нитками

по білій тканині. З приходом християнства виник звичай після сорокового дня передавати поминальний рушник до церкви. В цей звичай вбачають прагнення захиститися від духів померлих, щоб вони по поминального рушнику не знайшливоротну дорогу до будинку, але, повертаючись у світ людей, прийшли б до храму.

Крім магічно-символічної сили, яку отримує рушник у процесі його ритуального правильного виготовлення, а та задіяння у необхідних ритуалах, варто сказати і про його високий статус як мистецької речі, сила якої – у візерунках, вишитих на ньому. Адже рушники можна читати так, як читають книги. Требалише розумітися на орнаментах. Основні світоглядні ідеї та мотиви, які посідають місце у орнаментальній символіці поховальних рушників, відзначимо, що найчастіше на них присутні перевернуті ініціали померлих та квіти з перевернутими голівками донизу – це знак їх приналежності до світу мертвих, «де все навпаки». На Дереві Життя, яке зв'язує підземний, земний і небесний світи, сидять маленькі сірі пташки – це душі померлих. Присутній у таких композиціях образ гуски-перевізниці душ померлих міжсвітами. Пізніші християнські образи поминальних рушників – це парні зображення канделябрів з запаленою та згаслою свічкою, ангели, хрест, голуб – образ Св. Духа, монограми Хреста, зображення церков, куполів тощо.

Таким чином збереження традицій унікального образно-поетичного світу наших предків у сучасному побуті та звичаєво-обрядовій культурі, є важливим чинником збагачення духовності людини. Ці традиції стверджують глибинність нашої культури, зв'язують нас із поколіннями, що навечно відійшли, несуть ідею шанування предків які продовжують жити у нашій пам'яті, утверджують високий морально-етичний статус традиційної української сім'ї, підкреслюють роль і значення в ній цивілізованої і культурної людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Босий О.Г. *Рукописний архів. // Етнографічні записи 1995-2915 рр.*
2. Босий О.Г. *Священне ремесло Мокосі. // Вінниця, 2011. - 211с.*

*Валентина Костюкова
(Київ, Україна)*

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджено український рушник, що символічно відображає цінності, норми, зміст народної культури. Актуальність теми зумовлена науковим дослідженням тканих рушників м. Кролевець Сумської області кінця XIX □ початку XX століття. Проведено аналіз кролевецьких рушників на прикладах приватної колекції В.А. Юценко. Розглянуті стилістичні особливості в художньому спрямуванні та традиційні підходи у творенні кролевецьких рушників, як самодостатнього творів декоративного мистецтва.

Ключові слова: український рушник, тканиня, композиційне вирішення, національні традиції.

Рушник займає особливе місце в національній культурі українського народу. Саме він є неодмінним атрибутом у народних обрядах та слугує сакральним предметом в дохристиянських і християнських віруваннях. Важливі події в житті людини: народження дитини, весілля, Свята вечеря, Різдво, Великдень, проводи померлого в останню дорогу, тощо – не проходить без вишитого, або тканого рушника. Крім того, рушник виконує практичні функції і є предметом народного побуту, та слугує окрасою українського житла. Широкий спектр застосування рушника в інтер'єрному і господарському призначенні не обмежується, лише естетичними й утилітарними